

**OSMANLI KIRAAT EĞİTİMİNDE XIX. YÜZYIL MISIR
TARİKİNİN ARKA PLANI: BİYOGRAFİK BİR
İNCELEME**

**THE BACKGROUND OF EGYPT TRADITION IN
OTTOMAN QIRAAH EDUCATION IN THE 19TH
CENTURY: A BIOGRAPHICAL REVIEW**

Ahmet GÖKDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
e-mail: ahmedgokdemir81@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5436-0541.

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 08 Eylül 2018/ 8 September 2018

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Kasım 2018/ 21 November 2018

Yayın Tarihi / Published: 6 Ocak 2019 / 6 January 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak / January

Cilt / Volume: 5 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 1-27

Öz

Makalede XIX. yüzyılda yaşamış Mısır tarikine mensup kurrâların hayatları ele alınmıştır. Adı geçen zatların biyografilerine değinilirken kıraat ilmi haricindeki vasıflarıyla beraber daha çok kıraat ilmine dair hizmetleri ön plana çıkarılmıştır.

Bu konunun seçilmesindeki ana gaye Mısır tarikine mensup XIX. yüzyıl kıraat âlimlerinin biyografileri dikkate alınmak suretiyle; Mısır tarikinin zikri geçen tarihte geçirmiş olduğu süreçlerle alakalı verilere ulaşmaktır. Dolayısıyla makalede, bahsi geçen kişilerin eğitimi, okumuş oldukları eserler ile yazdıkları kitaplara değinilecektir. Nitekim ulaşılan veriler doğrultusunda zikri geçen kıraat ekolünün eğitim tarzı, programları gibi değişik yönleriyle alakalı bilgiler doğrultusunda Mısır tarikinin o dönemdeki durumu açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu makale, Osmanlı kıraat ilmi açısından zikre değer bazı şahısların biyografilerinin değişik yönleriyle ele alınması suretiyle; konuyla ilgili yapılacak çalışmalara ışık tutacaktır. Ayrıca çalışma bu haliyle temel kaynakların yanı sıra yardımcı kaynak olarak istifade edilebilecek bir inceleme türü niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kıraat, Mısır tariki, Kurrâ, 19. Yüzyıl

Abstract

The article deals with the lives of “qurras” (Quran reciters) of Egypt tradition who lived in the nineteenth century. Alongside with the biographies of the mentioned qurra’s, their qualifications in other fields are also addressed but focused mainly on their skills regarding the Qiraah (the science of Quranic recitation).

The main purpose of the article is gathering data about the phases of Egypt tradition -which is one of the two living qiraah traditions in present day- inside the Ottoman qiraah education in the nineteenth century using the biographies of its member scholars lived in the same period of time.

Therefore the education of the mentioned scholars, their studies, and literatures they have benefited from for their self development will also be examined herein. In fact, it is aimed to unveil the situation of Egypt tradition in nineteenth century through various aspects of its style and patterns of education.

This article scrutinizing and revealing the biographies of some remarkable personalities in this field to the core. Illuminating the path for ensuing related studies. It can be utilized as a secondary source suitable for using additionally alongside with primary resources.

Keywords: Ottoman, Qiraah, Egypt, Qurra, 19th Century.

GİRİŞ

Tarik sözcüğü kelime bilgisi açısından yol, yöntem, usûl ve metod anlamlarına gelir. Kıraat ilminde ise Kunbül (ö. 291/903) rivayetinin İbn Mücâhid (ö. 324/936) ile İbn Şenebûzî (ö. 388/998) tariklerindeki gibi,

râviler silsilesinden sonra gelen ve rivayetin sahibine izafe edildiği farklı okuyuşlar anlamındadır.¹ Bunun yanında kıraat eğitim metodu ve müfredatı ile kıraat eğitiminde istifade edilen kaynaklar da tarik sözcüğüyle ifade edilir.² Ayrıca değişik dönemlerde bahsi geçen ilmin çeşitli yönleriyle ilgili farklı usûl ve yöntemler de tarik ismiyle anılmıştır.³

Kıraat eğitimi, Hz. Peygamber'den XIX. yüzyıla kadarki dönemde, tarik ismiyle değişik sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur. Tarik adı altında yapılmış gruplandırmalardan biri de tariklerin bölgelere nispet edilmesi suretiyle oluşturulmuştur. Şöyle ki bir bölgede yaygın olarak kullanılan tarik, ismini o bölgeye izafetle alabilmiştir. Mısır tariki de bu türden bir sınıflandırmanın ürünüdür.

İbnü'l-Cezerî'den (ö. 833/1429), Şâtıbiyye tarikine yönelik eğitim alan öğrencileri Hicaz, Yemen, Fas, Cezayir ile Tunus'ta bahsi geçen tariki yaygınlaştırmıştır. Mısır'ın önde gelen kurrâlarından ve Nâsiruddîn et-Tablâvî'nin (ö.?) talebelerinden Şehâzetü'l-Yemenî de (ö. 966/1558)⁴ daha önce Şâtıbiyye tariki diye bilinen eğitim tarzını Mısır'da yaygın hale getirmiştir. Dolayısıyla adı geçen tarik, zamanla yaygınlaşmış olduğu bölgeye izafetle Mısır tariki şeklinde anılmıştır. Bu ekole râvi ve kaynaklarına nispeten Meğâribe tariki de denmiştir.⁵

Bu tarikte İmam Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) *Şâtıbiyye* isimli eseriyle İbnü'l-Cezerî'nin *Dürre'si* asıl kaynak olarak kullanılırken; Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *Teyşîr* adlı eseri ile İbnü'l-Cezerî'nin *Tahbîr*'inden de yardımcı kaynak

¹ İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yusuf, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Debba' (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1:54-55.

² Ali Osman Yüksel, "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989-1992): 286-287.

³ Mustafa Atila Akdemir, *Kıraat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 97.

⁴ Kendisiyle ilgili kaynaklardan çok fazla bilgi bulunmayan Yemenî, Mısırlı Şafiî fakihlerdendir. Devrin önde gelen âlimlerinden Nâsiruddîn et-Tablâvî'den ders alan Yemenî'nin talebeleri ise oğlu Abdullah ile Seyfüddîn el-Fezâlî'dir. Yemenî ile ilgili bilgi için bk. Mustafa b. Hasen İslambülî, *Mürşidü't-Talebe ilâ Ma'rifet-i Turuki't-Tayyibe*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Selim Ağa, nr. 29, 68b; Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 186.

⁵ Muhammed Emin Efendi, *Zühru'l-erib fi idâhi'l-cem'i bi't-takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrâhim Efendi, nr. 11, 213b-214a. Mısır tarihinin Osmanlı kıraat eğitiminde yaygın hale gelmesi Ali b. Süleyman el-Mansûrî vesilesiyle olmuştur. Osmanlı Mısır tarikinde hem Şeyh Atâullah Mesleği hem de Mutkin Mesleği'nin kıraat icazetlerinin kendisi vasıtasıyla İbnü'l-Cezerî'ye ulaşması bu konuda dile getirilebilecek en büyük delillerdendir. Bahsi geçen zat ve Osmanlı ilim dünyasına etkileri için bk. Ahmet Gökdemir, "Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017): 113-148.

olarak istifade edilmiştir.⁶ Bahsi geçen tarikin takrîb programında ise İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe ve Takrîbü'n-Neşr* isimli eserlerine müracaat edilmiştir.⁷

Aşağıda XIX. yüzyılda yaşamış Mısır tariki kurrâlarının biyografilerinden istifade etmek suretiyle adı geçen tarikin o dönemdeki durumuna değinilecektir. Bu meyanda öncelikle Mısır tarikinin alakalı olduğu diğer tariklerden bahsedilecektir. daha sonra da kendilerinden bahsedilecek zevatın biyografileri, kaynaklardaki malumat nispetinde, dile getirilecektir. Bu manada zikredilecek kurrâdan bazılarının biyografileri kısa bir şekilde verilirken bazılarıyla ilgili daha geniş bilgi verilecektir.

1. XIX. YÜZYIL OSMANLI COĞRAFYASINDA MISIR TARİKİ VE BAHSİ GEÇEN TARİKLE İLİŞKİLİ DİĞER TARİKLER

Tarikler, değişik şekillerde tasnife tabi tutulabilmiştir. Bunlardan ilki kıraatlerin uygulamasına yöneliktir. Bu şekilde tasnife tabi tutulan tariklerin ilki infirâd tarikidir. Bu usûlde, kıraatlerin her birinin imamları ve râvilerinin usûlleri, ayrı ayrı öğretilmek ve sonrasında okutulmak suretiyle hatim yapılır. Bu tarz eğitim uzun zaman alabilir. Kıraatlerin tek tek veya bir arada okutulmasıyla ilgili bir diğer usûl de indirâc usûlüdür. İndirâc usûlünde ise kıraatler ve rivâyetleri bir arada yani bir hatimde okutulur. Osmanlı'da indirâc tarikinde 'aşere eğitimi verilirken zamanla bazı yöntem değişiklikleri söz konusu olabilmıştır. Nitekim daha önce seb'a tarikinde yedi imam ile bunların râvilerinin sıralamasında çok fazla sorunla karşılaşılmamıştır. Ancak 'aşere tarikinde on imamın râvileri, takrîbde ise râvilerin de râvileri olan tarikler devreye girince; indirâc tarikinin uygulanışında önceleri metnin ezberlenmesi yoluyla ders verilirken, sonraları kürrâse denilen ders defteri takibi şeklinde yöntem değişikliğine gidilmiştir. Bu yöntemde her bir tarik ve meslek, kendi usûlünce birtakım kürrâseler hazırlama yoluna gitmiştir.¹¹

⁶ Hocaşâde Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası* 6/148, 275.

⁷ Muhammed Emin er-Rûmî, *Umdetü'l-hullân fi izâhi Zübdetü'l-irfân* (İstanbul: Âsitâne, ts.), 6.

¹¹ Akdemir, *Kıraat İlmî*, 104. Kütüphanelerde görülen yüz yıl öncesine ait kıraat kürrâseleri denilen eserler, bu durumun örneklerindedir. Örneğin Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi nr. 1558'de bulunan Giridi'ye ait Sûfi mesleğine göre hazırlanmış kürrâse denilen metin ve aynı kütüphanedeki birçok kürrâseyle Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki onlarca kürrâse bu durumun örneklerindedir. Kıraat ilmine verilen değer son zamanlarda azalması, kıraat eğitimi almak isteyen talebe sayısındaki düşüş, kıraat ilminin kaynak metinlerinin ezberlenmesi hususundaki ihmaller; indirâc tarikindeki uygulamaya yönelik böyle bir değişimin nedenleri arasında sayılabilir. Ayrıca kıraat eğitimi taliplilerinin Arapça konusundaki eksiklikleri de bu soruna zemin

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

Tariklerle alakalı bir diğer gruplandırılma sistemi, kıraatlerin kendisine nispet edildiği kurrânın sayısına göre oluşturulmuştur. Buna göre Şâtıbî'nin yedi imamla ilgili *Şâtıbiyye* adlı eserini temel alarak gerçekleştirilen eğitim, seb'a tariki olarak isimlendirilirken; İbnü'l-Cezerî'nin on kıraate yönelik *Tahbîr* ve *Dürre* isimli eserlerinin kaynak olarak kullanıldığı ve imamlarla ikişer râvilerinin okutulduğu metod ise 'aşere tariki şeklinde zikredilmektedir. Bu tarike 'aşere-i suğrâ denildiği de olmuştur. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserleriyle, bunların manzum hale getirilmiş şekli olan *Tayyibe*¹² adlı eserlerinin okutulduğu programa da takrîb tariki denir ki bu tarike 'aşere-i kübrâ da denilmiştir.¹³ Bu tarikte 'aşerede söz konusu olan imamlar, râvileri ve ravilerin de ravileri söz konusudur. Hocazâde Ahmed Hilmi, *Ravdatü'l-kurrâ* isimli çalışmasında, kendi zamanında kıraat eğitimine rağbetin azalması ve geçim endişesi gibi sebeplerle, talebelerden bir kısmının başka alanlara yönelmesi üzerine, Osmanlı kıraat eğitiminde takrîb tariki üzere kıraat eğitimi alanların sayısının azaldığına işaret etmektedir.¹⁴

Okutulan eserler açısından, tariklere gelince İmam Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî* isimli eserini kaynak edinmek suretiyle kırâ'ât-i seb'ayı, yani imamlar ile râvilerini, usûl ve ferş yönünden takip eden eğitim metodu, Şâtıbiyye tariki olarak isimlendirilmiştir. İbnü'l Cezerî'nin kıraatleri ona tamamladığı *Dürre*'yi kaynak olarak kullanan usûl de Dürre tariki şeklinde zikredilmiştir. Kaynağına izafe edilen tarikler arasında bir de Tayyibe tariki bulunmaktadır. Bu tarikte de İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* isimli eserleri esas alınır. İbnü'l-Cezerî bu iki eseri *Tayyibe* adlı eserinde nazım haline getirmiştir. Bu tarzdaki eğitim metoduna

---

hazırlamaktadır. Kürrâseler ortaya çıkmadan önceki zamanda kıraat âlimlerinin icâzetnâmelerinde kıraat ilmiyle birlikte dinî ilimlerdeki eğitimlerine de değinilmesi, hayatlarıyla ilgili bilgilere bakıldığında birçoğunun medrese icâzetinin de bulunması ve bununla birlikte halihazırda kürrâse yöntemiyle eğitim verilen kurumlardaki talebelerin Arapça ile ilgili problemlerinin olması zikri geçen düşünceyi destekler mahiyettedir.

¹² Osmanlı dârükkurrâlarında ders kitabı olarak okutulan Tayyibe isimli kitabın ezberletilmesi kıraat eğitiminde teamül haline gelmiştir. Günümüzde değişik İslâm beldelerinde de hala okutulmakta ve ezberletilmektedir. Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Yaşar Akaslan, "Bir İlmi Kıraat Klasiği: Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-'Aşr", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2017): 277-310.

¹³ Yüksel, "İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr'i", 292.

¹⁴ Ahmed Hilmi, "Ravdatü'l-kurrâ", 275. Şu an kıraat eğitiminde 'aşere ve takrîbin bir bütünün parçaları gibi görülüp, 'aşere tarikinden sonra takrîb eğitiminin verilmesi ve 'aşere eğitimi alanların ekserisinin takrîbi de bitirmesi kıraat ilmi açısından bir gelişmedir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki kurrâ sayısına göre oluşturulan tasnifin içinde ele alınan seb'a tariki hâlihazırda tam olarak okutulmayıp, kıraat eğitiminde 'aşere tariki okutulmaktadır.

<http://dergipark.gov.tr/ihya>

ise Tayyibe tariki denir. Bunlardan Tayyibe tariki daha ziyade ‘aşere-i kübrâ da denilen takrîbde kaynak eser olarak kullanılmıştır.¹⁵

2. XIX. YÜZYIL MISIR TARİKİ KURRÂLARI

2. 1. Kirmastîzâde Ahmed Efendi (ö. 1240/1824)

Sultan Selim Camii ve Beylizâde Mektebi muallimi Yûsuf İmamzâde Ahmed Rüşdi Efendi'den Şâtıbiyye ve Dürre tariklerini okuyan Kirmastîzâde Ahmed b. Mehmed; Muhammed Coşkun Efendi'den de Tayyibe tarikine göre kıraat dersi almıştır.¹⁶ Kirmastîzâde, Muhammed Coşkun Efendi'den Zümer sûresine kadar Tayyibe tarikine göre okuması sonrasında kendisinden Kur'ân'ı hatmettiğini, ardından okumuş olduğu ilme dair icâzet talebinde bulunduğunu dile getirmiştir.¹⁷

¹⁸ ile Murad Molla Nakşibendî'dir. Murad Nakşibendî, küçük yaşta Kirmastîzâde'den Âsım kıraati Hafs rivayetine göre Kur'ân okuyup hâfızlık yapmış, daha sonra kendisinden kıraat ilmine dair ders talebinde bulunmuştur.¹⁹ Kirmastîzâde de kendisine Şâtıbiyye ve Dürre tariklerince يوم لا ينفع مال ولا بنون ayetine²⁰ kadar okuttuktan sonra Kur'ân'ı baştan sona hatmettirmiştir.

2.2 Murad Molla Nakşibendî (ö. 1788/1848)

Murad Nakşibendî, 1788'de İstanbul'da Çarşamba semtinde doğmuştur. Kendisi Murad Molla Tekkesi şeyhi Ahıskalı Abdülhalim Efendi'nin oğludur.²²

¹⁵ Mehmet Adıgüzel, “Kıraat İlminde Tarik-Senet Boyutu ve Konu İle İlgili Te'lif Edilen Eserler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVI (2001): 249-251. Sayılan tüm bu tarıklere Hâmid b. Abdülfettâh el-Paluvî'nin (ö. 1173/1759) *Zübdetü'l-irfân* adlı eserinin temel alındığı Zübde tariki de eklenebilir. Zira Paluvî, *Zübde* isimli eserinde ‘aşere tariki için İmam Şâtıbî ile İbnü'l-Cezerî'nin eserleri başta olmak üzere temel kıraat kaynaklarından istifadeyle Mısır ve İstanbul tarihinin muhtevâsını ortaya koyacak şekilde; ayrıca klasik kıraat kitaplarındaki gibi sûre ve ayet tertibine göre kısaca ve anlaşılması kolay olacak bir biçimde kıraat vecihlerini ele almıştır. Bu tarik Osmanlı'ya has bir tariktir. Konuyla ilgili bk. Mehmet Emin Maşalı, “Osmanlı Dönemi Tefsir Usûlü Çalışmaları”, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'ân Tefsirine Hizmetleri (Tebliğler ve Müzakereler)* (İstanbul: y.y., 2011), 293-294; Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat Eğitiminde Tarikler”, *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'ân ve Kıraati Sempozyumu* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000), 171.

¹⁶ Kirmastîzâde Ahmed, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla, nr. 1869, 3b.

¹⁷ Kirmastîzâde, *İcâzetnâme*, 2b-3a.

¹⁸ Süleyman Kazmaz, *Kazmaz Ailesi'nden Hatıralar* (Ankara: Birlik Matbaacılık, 2004), 350.

¹⁹ Kirmastîzâde, *İcâzetnâme*, 2b.

²⁰ Suarâ 26/88.

²² Mehmed Murad Nakşibendî'nin, isim benzerliği nedeniyle, Murâd-ı Buhârî ve Kazasker Murad Molla ile karıştırıldığı olmuştur. Bu isim benzerliği sebebiyle kütüphane kayıtlarında bazı eserlerin müelliflerine nisbetinde sorun yaşandığı görülür. Konuyla ilgili bk. Hatice Özdil, “Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi, Mehmed Murad Nakşibendî”, *Turkish Studies* 8/12 (2013): 1009-1016.

Semtlerindeki Mehmed Himmet Efendi Mektebi'nde eğitimine başlayan Nakşibendî, yedi yaşında iken hâfızlık programına dahil olmuş,²³ Mâide sûresinde iken Gebze Ahmed Efendi Mektebi'nde eğitimine devam etmiştir. Nakşibendî, Tâha sûresine geldiğinde, hocasının hacca gitmesi üzerine, hocasının talebelerinden Hâce Ahmed Efendi nezâretinde hâfızlık eğitimini sürdürmüştür. On yaşına geldiğinde hâfızlığını nihayete erdiren Nakşibendî, Gebze Ahmed Efendi mektebinde tahsiline devam etmiş, daha sonra ise hocalarından özel ders almak suretiyle eğitimini sürdürmüştür. Bu sırada secâvendler, tecvid ve ilmihal gibi farklı alanlarla ilgili dersler almış, ayrıca Birgivî şerhi gibi değişik kitapları da hocalarından okumuştur.²⁴

Nakşibendî, Hoca Neşet Efendi'nin derslerine de katılmış daha sonra hocasının talebelerinden Süleyman Vehbî Efendi'den *Şevket-i Buhârî* ile Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini ve Abdullah Kaşgarî'nin halifesi Sâlih Afif Efendi'den Fars edebiyatı klasiklerinden bir kısmını okumuştur.²⁵ Bir ara Üsküdar Selimiye Tekkesi şeyhlerinden Nimetullah Nakşibendî'ye intisap eden Nakşibendî; reîsülkurrâ Şeyh Coşkun Efendi'nin Kur'ân ve kıraat derslerine katılmıştır. Şeyh Coşkun'un vefatının ardından reîsülkurrâ Abdullah Efendi ile Hacı Muhammed b. Muhammedü's-Şehîr'den kırâât-i seb'a ve 'aşereye dair ders alan Nakşibendî, Zümer sûresine geldiğinde hocasının vefatı üzerine;²⁶ Eyüp Sultan Camii ve Sultan Ahmed Camii Cuma vaizlarından Abdullah Efendi'den kıraat dersleri almaya devam etmiştir. Nakşibendî, bu esnada 'aşereyi okumuş, ayrıca *Şâtıbiyye* isimli eserden fersü'l-hurûfa kadar gelmiştir.²⁷ Kendisinin kıraat dersi aldığı diğer hocaları Kirmastîzâde Hoca Ahmed ile Benlizâde Muhammed Efendi'dir. Nakşibendî, almış olduğu kıraat eğitimi sonucunda; icazetini de Yavuz Selim Camii'nde hocalarının huzurunda hatim yapmak suretiyle almıştır. Nakşibendî'nin icazet duasını da Kasımpaşalı Şeyh Ahmed Efendi yapmıştır.²⁸

²³ Hatice Özdil, *Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî ve Şerhleri* (Doktora Tezi, Fatih Üniversitesi, 2013), 10-14.

²⁴ Mehmed Murad Nakşibendî, *Mâ Hazar*, Süleymaniye Kütüphanesi, Mehmed Ârif, nr. 260, 43b.

²⁵ M. Hüdai Şentürk, "Murad Nakşibendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31:188.

²⁶ Nakşibendî, *Mâ Hazar*, 86a-b.

²⁷ Nakşibendî, *Mâ Hazar*, 44b.

²⁸ Özdil, *Murad Nakşibendî ve Şerhleri*, 20-23.

Nakşibendî, babasının vefatının ardından Murad Molla Tekkesi'ne şeyh olmuştur.²⁹ Tekkede *Mesnevî*, *Şifâ-i Şerif*, *Şevket* ve *Sâib-i Tebrizî* divanlarını okutan Nakşibendî; burada kıraat, aruz ve fıkha dair dersler vermek suretiyle tekkesini adeta muhtelif ilimlerle ilgili ders verilen eğitim kurumuna çevirmiştir. Nakşibendi Murad'ın diğer bir vazifesi ise Sultan Ahmed Camii Cuma vaizliğidir. Aynı zamanda Fatih Çarşamba'da bulunan ve kendi ismiyle anılan Molla Murad Kütüphanesi'nin de kurucusu olan³⁰ Nakşibendî'nin değişik konularda telifleri de mevcuttur.³¹ 1848'de vefat eden Nakşibendî, tekkesinin haziresine defnedilmiştir.³²

2.3. Turşucuzâde Ahmed Hıfzî (ö. 1265/1849)

Ahmed b. İbrahim, Sultan Selim Camii birinci imamıdır. *Mürşidü't-talebe* isimli eserin müellifi Yûsuf İmamzâde'den Şâtıbiyye, Dürre ve Tayyibe tarikine göre İsrâ sûresine kadar okuyan Ahmed Hıfzî; eğitimini Muhammed Coşkun Efendi vasıtasıyla devam ettirmek suretiyle Kur'ân'ın tamamını okumuştur. Hıfzî'nin kıraat ilmindeki talebesi ise reîsülkurrâ el-Hâc Yemişçizâde İsmâil Hakkı el-İslâmbulî'dir.³³ Hıfzî, 19 Temmuz 1849'da vefat etmiştir.³⁴

2.4. Ömer b. Ömer (ö. 1267/1851)

Kıraat ilmindeki hocası Kirmastîzâde Ahmed Efendi'dir. Talebeleri ise İsmâil Hakkı Efendi, Fındıklı Dergâhı Şeyhi Mahmud Efendi ile Mehmed Neşet Efendi'dir. Ömer b. Ömer, Yavuz Selim Camii civarındaki Cebecibaşı Camii'ndeki

²⁹ Şentürk, "Murad Nakşibendî", 189.

³⁰ Kütüphaneye ilgili geniş bilgi için bk. İsmâil E. Erünsal, "Murad Molla Kütüphanesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31:188.

³¹ Murad Nakşibendî'nin, *Mesnevî* şerhlerinden birtakım dersleri içeren *Hulâsatü's-şürûh*, Ferîdüddin Attar'ın *Pendnâmesi*'nin şerhi mahiyetinde yazılan *Mâ Hazar*, XIX. yüzyılda meydana gelen birtakım olaylardan bahsedilen *Vekâyi'nâme*, Hz. Ali ve ailesi, tarikat kurucuları ile önde gelen tasavvuf büyüklerinin anlatıldığı *Divân-ı Molla Murad*, müridlerince sohbet ve vaazlarının derlemesinden oluşturulan *Mesmûât* isimli eserlerde olduğu gibi değişik konuları içeren telifleri vardır. Bahsi geçen eserlerle ilgili bk. Adil Erkan, *Mâ-Hazar Adlı Pendnâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2010); Murad Nakşibendî, *Vekâyi'nâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ali Emiri, nr. 103, 1a-16a; Murad Nakşibendî, *Divân-ı Molla Murad*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 3626; Hüdâî Efendi, nr. 1485; Erol Çamyar, *Nakşibendî Mehmed Murâd Divânı* (Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2014); Murad Nakşibendî, *Mesmûât*, İbrâhim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, nr. 113.

³² Nakşibendî, *Mâ Hazar*, 44a.

³³ Hamdi İslâmbulî, *İcâzetnâme*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Üsküdarlı, nr. 41, 4a; Mustafa Öcal, "Türkiye'de Kur'ân Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetnâme Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2004): 127.

³⁴ Eğini Muhammed Hulûsi, *Esâmî-i Kurrâ Defteri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi, nr. 76.

imamlık görevinin yanı sıra Fatih Sultan Mehmed Han Mektebi'nde muallimlik vazifesinde de bulunmuştur.³⁵

2.5. Yemişçizâde İsmâil Hakkı (ö. 1305/1887)

Yavuz Selim Camii birinci imamı ve Hâfız Paşa Mektebi muallimi³⁶ Yemişçizâde'nin, kıraat ilmindeki hocası Turşucuzâde Ahmed Efendi olup,³⁷ talebeleri ise Hâfız Ali Rıza Efendi (ö. 1332/1914),³⁸ Yavuz Selim Camii ve Altunizâde Camii hatibi Hasan Efendi (ö. 1338/1920),³⁹ Geyveli İbrâhim Hakkı Efendi (ö. 1339/1921),⁴⁰ Süleyman Vehbi Efendi (ö. 1334/1916),⁴¹ Üç Mihraplı Camii imamı ve Sultan Gazi Abdülmecîd Han Türbesi şeyhülkurrâsı Dramalı İbrâhim Efendi (ö. 1322/1905)⁴² ile Eğinli Hâfız İbrâhim Hakkı'dır (ö. 1318/1901).⁴³ Yemişçizâde, kıraat eğitiminde seb'a, 'aşere ve Tayyibe tariklerine göre eğitim verirken *Şâtibiyye*, *Teyisîr*, *Dürre*, *Tahbîr* ile *Tayyibetü'n-Neşr*' isimli eserlerden istifade etmiştir.⁴⁴

2.6. Eğinli Hâfız İbrâhim Hakkı (ö. 1318/1901)

sûl, mantık, fıkıh ve Arap dili edebiyatında söz sahibi âlimlerden Eğinli, kıraat ilminde de devrinin önde gelenlerindedir. Eğinli'nin ilim dünyasındaki saygın konuma ulaşmasında, usûl-i fıkıhta "üstâd" diye bilinen Ahmed Şakir Efendi (ö. 1315/1898), Alaaddîn b. es-Seyyid Muhammed Emin b. Ömer Âbidîn (ö. 1306/1888)⁴⁵ gibi hocalarının katkısı büyüktür. Eğinli'nin kıraat ilmindeki yerinde hocası Yemişçizâde İsmâil Efendi'nin⁴⁶ önemli rolü vardır. Zamanının önde gelen âlimlerinin tedrisinden geçen Eğinli, kıraat ve diğer ilimlere dair yüzlerce talebe

³⁵ Kazmaz, *Kazmaz Ailesi*, 350; Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 91.

³⁶ Sadık Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, (İstanbul: Millî Gazete Yayınları, 1981), 4-5: 464; Süleyman Sürûrî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Galata Mevlevihânesi, nr. 129, 5.

³⁷ Sürûrî, *İcâzetnâme*, 5.

³⁸ Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ*, 78; Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 337.

³⁹ Sürûrî, *İcâzetnâme*, 4b-5a.

⁴⁰ Râgıb Mustafa İslambulî, *İcâzetnâme*, Kastamonu İl Halk Ktp., nr. 4033, 5b.

⁴¹ Yemişçizâde, Süleyman Vehbi'ye seb'a, 'aşere ve takrîb dersleri vermiştir. Bilgi için bk. Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5:464; Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, 5b.

⁴² Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2:168.

⁴³ Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ*, 77; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 308. Yemişçizâde'nin kıraat ilmindeki diğer talebelerinin isimleri için bk. Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ*, 77-78.

⁴⁴ Hamdi İslambulî, *İcâzetnâme*, 3b-4a.

⁴⁵ Kevserî, *Tahrîru'l-vecîz* (Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1360), 31.

⁴⁶ Eğinli, Yemişçizâde'den 'aşere ve takrîb dersleri almıştır. Bk. Eğinî, *Esâmî-i Kurrâ*, 77.

yetiştirmek suretiyle dinî ilimlere önemli katkılarda bulunmuştur. Eğinli İbrâhim Hakkı, 1318/1901 yılında vefat etmiştir. Naaşı ise Fatih Camii haziresindedir.⁴⁷

2.7. İsmâil Hakkı b. Ahmed Efendi (İstanbul) (ö. 1322/1905)

İsmâil Hakkı b. Ahmed, 1241/1826 Fatih doğumludur⁴⁸ ve daha ziyade Esirîzâde ismiyle bilinir.⁴⁹ Esirîzâde, Fatih Mektebi muallimlerinden Ömer Efendi'den hâfızlığa başlayıp 1255/1839 senesinde hâfızlıktan icâzet alırken; 1262/1846'da da kıraat ilmine dair icâzet sahibi olmuştur. Ömer b. Ömer, Esirîzâde'nin kıraattteki bir diğer hocasıdır.⁵⁰ Esirîzâde, kıraat ilminin yanı sıra diğer ilimlerle alakalı da ilim tahsilinde bulunmuş, bu meyanda Fatih Dersiâmlarından Evkâf Müffettişi Ali Efendi'den dinî ilimlere dair dersler almıştır.

Eğitimi sonrasında 1257/1841 yılında Yavuz Selim Camii'nde yapılan sınavla devirhânlık⁵¹ vazifesine getirilen Esirîzâde, bu görevi dışında Fatih Mektebi halifeliği ve muallimliği görevinde de bulunmuştur. Ayrıca kendisinin gönüllü olarak Bâb-1 Meşîhât'taki Bâb Mahkemesi'nde vazife aldığı da olmuştur. Bir ara Fatih Camii'nde müezzinlik de yapan Esirîzâde, 1283/1866'da aynı camide şeyhülkurrâlık vazifesine atanmış, daha sonra padişahın iradesiyle reîsülkurrâlık görevine getirilmiştir. Ayrıca Teftîş-i Mesâhif Başkanlığı da yapan⁵² Esirîzâde, görüldüğü üzere kıraat ilmine dair değişik vazifelerde bulunmak suretiyle bu ilme önemli hizmetlerde bulunmuştur.

kıraat ilmine dair bir diğer hizmeti de Rizeli Osman Sabri,⁵³ Kesriyeli Tahri Efendi,⁵⁴ Hüseyin Hüsnü Efendi,⁵⁵ Abdülatif b. Şakir⁵⁶ ve Uluborlulu Ali Kemal⁵⁷ gibi kıraat ilmi açısından önemli şahsiyetleri yetiştirmesidir.

2.8. İbrâhim Hakkı b. Ali (ö. 1322/1905)

⁴⁷ Kevserî, *Tahrîru'l-vecîz*, 33.

⁴⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2:275.

⁴⁹ Cemaladdin Server Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, Süleymaniye Ktp., Revnakoğlu Blm., nr. 81, 68.

⁵⁰ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 245.

⁵¹ Devirhân tabiri, Cuma ve bayram namazları öncesinde Kur'an-ı Kerim okuyan kimseler için kullanılır. Bk. Nuri Özcan, "Na't (Musiki)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul : TDV Yayınları, 2006), 32:437.

⁵² Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2:275.

⁵³ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5:337.

⁵⁴ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5:482.

⁵⁵ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2:134.

⁵⁶ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 313.

⁵⁷ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 335.

İbrâhim Hakkı Efendi, Drama'ya bağlı Karakucak köyünde dünyaya gelmiştir. Kendisi köy imamı ve muallimi Hâfız Ahmed Efendi'den ilk eğitimini aldıktan sonra yine onun yanında hâfızlığını tamamlamıştır. Daha sonra eğitim için İstanbul'a giden İbrâhim Hakkı Efendi, burada Tikveşli Yûsuf Efendi'nin yanında eğitimine devam edip kendisinden icâzet de almıştır. Ayrıca kendisi, Sultan Selim Camii birinci imamı el-Hâc Hâfız İsmâil Efendi'den de kıraat icazetine sahip olmuştur.⁵⁸

Eğitimi sonrasında Üç Mihraplı Mescidi'nde göreve başlayan İbrâhim Hakkı Efendi'nin yapmış olduğu diğer vazifeler; Sultan Abdülmecid Han Türbesi Şeyhülkurrâlığı, Teftîş-i Mesâhif-i Şerife üyeliğiyle Edirne müderrisliğidir.⁵⁹ 1322/1905'te vefat eden İbrâhim Hakkı Efendi'nin kabri Unkapanı Üç Mihraplar Camii haziresindedir.⁶⁰

2.9. Ahmed Şükrü b. Ali (ö. 1327/1909)

Ulemâdan Yakovalı⁶¹ Ali Efendi'nin oğlu Ahmed Şükrü Efendi, 1269/1853'te İstanbul'da doğmuştur. Fatih Camii'nde Debrelî İbrâhim Efendi ile Üsküdarlı Hasan Haşim Efendi'den ilim tahsil edip, sonrasında icâzetini alan Ahmed Şükrü Efendi'nin kıraat ilmindeki hocası ise reîsülkurrâ el-Hâc İsmâil Efendi'dir. Yapmış olduğu vazifeler için kendisine birinci ve ikinci dereceden Mecidi nişanı verilen Ahmed Şükrü Efendi'nin yapmış olduğu vazifeler; Fetvahâne⁶² memurluğu, Mecelle Meclisi fahri katipliği, Teftîş-i Mesâhif-i Şerife

⁵⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2:168.

⁵⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2:168-169.

⁶⁰ Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, 11.

⁶¹ Eski bir Osmanlı kazasıdır. Hırvatistan Cumhuriyeti'nde bulunur. Osmanlı kaynaklarında Yakova veya Diyakova şeklinde geçmektedir. Bk. Nenad Moacanin, "Diyakova", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9:454.

⁶² Meşihât makamına dahil bir birim olarak kurulmuştur. Buralarda görev yapacak kimselerin sağlam bir fıkıh bilgisine sahip ve karakterli biri olmasına dikkat edilmiştir. Bk. Ferhat Koca, "Fetvahâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12:495-96.

Meclisi üyeliği,⁶³ Müsevvitler reisliği,⁶⁴ Bilâd-ı Hamse mevleviyeti,⁶⁵ Anadolu kazaskerliği⁶⁶ ile Adliye Nezareti müsteşarlığıdır.⁶⁷

2.10. İbrâhim Edhem b. Hasan (ö. 1328/1910)

1278/1862 senesinde, İstanbul'da, Emin Nûreddin mahallesinde doğan İbrâhim Edhem'in babası Hasan b. Tahir Efendi'dir. Reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Efendi'den 'aşere-takrîb icâzeti alan İbrâhim Efendi'nin dinî ilimlerdeki hocası ise Gürcü Numan Efendizâde ile Fetvâ Emîni Esat Efendi'dir. İbrâhim Efendi, eğitimi sonrasında 1308/1891'de dinî ilimlere dair icâzete almaya muvaffak olmuştur.⁶⁸

Yapmış olduğu görevleri sebebiyle dördüncü dereceden Osmanlı ve ikinci dereceden Mecidî nişanıyla⁶⁹ taltîf edilen İbrâhim Efendi'nin görevde bulunduğu vazifeler; Şehzâde Camii imamlığı, Ramazan imamlığı, Mekteb-i Nüvvâb⁷⁰ muâvinliği, İbtidâî Hâriç Bursa müderrisliği, Bilâd-ı Hamse mevleviyeti, Arz Odası⁷¹ imameti ve duacılığıdır. İbrâhim Edhem, 1326/1910 yılında vefat etmiştir.⁷²

2.11. Tâhir b. Abdullah (ö. 1329/1911)

Hacı Abdullah Efendi'nin oğlu Tahir Efendi, 1266/1850'de Kesriye'de doğmuş, Kurşunlu İbtidâî Mektebi'nde eğitime başlamış ve aynı yerde hâfız

⁶³ Kur'an-ı Kerim'lerin incelenmesinden sorumlu meclistir. Geniş bilgi için bk. Murat Akgündüz, "Osmanlılar'da Bâb-ı Meşihat'a Bağlı Tedkik-i Müellefât ve Teftiş-i Mesâhif Meclisleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002): 91.

⁶⁴ Yazılı ve sözlü sorulara cevap için kurulmuş olan fetva odasının başındaki isimdir. Bk. Koca, "Fetvahâne", 496.

⁶⁵ Osmanlı Devleti'nde Haremeyn, Edirne, Bursa, Mısır ve Şam kadılığı görevi için verilen isimdir. Bk. Fahri Unan, "Mevleviyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29: 467.

⁶⁶ İlk kurulduğu yıllarda ordunun içindeki askerî davalarla ilgilenen kazaskerlik makamı, sonraki yıllarda daha ziyade kadılarla müderrislerin tayinleri ve azilleriyle ilgilenmiştir. Anadolu kazaskerinin görevi de Anadolu ve Arabistan'daki ilmiyeyle ilgilenmektir. Bk. Mehmet İpşirli, "Kazasker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 142.

⁶⁷ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 1: 228-29.

⁶⁸ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2: 203.

⁶⁹ İbrâhim b. Edhem'e verilen nişanların ifade ettiği anlamlar için bk. İbrâhim Artuk, "Nişan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 154-155.

⁷⁰ Şer'î mahkemelerin kadı ihtiyacını karşılamak üzere şeyhülislâmlık bünyesinde kurulan hukuk medreselerine verilen isimdir. 1908'de Mekteb-i Kudât, daha sonra Medresetü'l-kudât şeklinde anılmıştır. Bk. Mehmet İpşirli, "Medresetü'l-kudât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 343; Diren Çakılcı, "Bir Hukuk Mektebi: Medresetü'l-Kuzât", *Mediterranean Journal of Humanities* 3 (2013): 89.

⁷¹ Topkapı Sarayı'ndaki kabul dairesidir. Geniş bilgi için bk. Semâvi Eyice, "Arz Odası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 445.

⁷² Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2: 203-204; Çakılcı, "Medresetü'l-Kuzât", 89.

olmuştur. Hâfızlığının ardından Ahmed Paşa Medresesi'nde eğitim gören Tahir Efendi, daha sonra Manastıra gidip burada Hacı İbrâhim Efendi'nin ilim halkasına katılmış, ardından İstanbul'a gelip burada sekiz yıl kadar Hâfız Şâkir Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Tahir Efendi'nin kıraat ilminde icâzet aldığı hocası ise Hâfız İsmâil Efendi'dir.⁷³

Eğitiminin ardından memleketine dönen Tahir Efendi, burada Kesriye Rüştüyesi ikinci muallimliği görevinde bulunmuş,⁷⁴ daha sonra görevinden istifa edip halkın isteği ve seçimiyle Kesriye Kazası Bidâyet Mahkemesi azalığı yapmıştır. Tahir Efendi'nin yapmış olduğu diğer vazifeler ise Ahmed Paşa Medresesi müderrisliği ile Kesriye Müftülüğüdür. Kaynaklarda Tahir Efendi'nin görevleri esnasında çok sayıda talebe yetiştirip onlara icâzet verdiği belirtilmektedir.⁷⁵

2.12. Uluborlulu Ali Kemal Efendi (ö. 1331/1913)

Uluborlu'da ibtidâî ve hâfızlık eğitimiyle sarf ve nahve dair dersler alan Ali Kemal Efendi, daha sonra İstanbul'a geçerek Fatih Camii dersiamlarından Urfalı Mehmed Efendi'nin yanında dinî ilimler tahsilinde bulunmuştur. Uluborlu'nun dinî ilimlere dair ders aldığı diğer hocaları ise Filibeli Ahmed Hilmi Efendi ile Gümüşhaneli Ahmed Ziyâeddîn Efendi'dir. Uluborlulu, kıraat eğitimini ise 'aşere-takrîb okuduğu Hâfız İsmâil Hakkı'dan almıştır.⁷⁶ Uluborlulu aynı zamanda hat sanatında da mahirdir.

Yapmış olduğu hizmetler sebebiyle dördüncü dereceden Mecidî ile dördüncü sınıf Osmanlı nişanlarına⁷⁷ layık görülen Uluborlu'nun görevde bulunduğu

⁷³ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 5: 482.

⁷⁴ Kesriye Rüştüyesi'nde muallim-i sâni olarak görev yapan Tahir Efendi, muallim-i evvelin görevden ayrılması üzerine artan talebe sayısına yeterince cevap veremediği, bir an önce yeni bir muallim-i evvel gönderilmesi ya da kendisinin bu göreve getirilmesi isteğine yönelik Kesriye Maârif Komisyonu'na mektup yazmış, isteğine cevap verilmemesi halinde muallim-i sânilik görevini bırakacağını belirtmiştir. Tahir Efendi'nin görev yaptığı yer ile yapmış olduğu vazife için bk. Mithat Aydın, "II. Abdülhamit döneminde Manastır Vilayetinde Rüştüye Okullarının Gelişimi", *History Studies* 6 (2014): 64-66.

⁷⁵ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 5: 482.

⁷⁶ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 92.

⁷⁷ Osmanlı Devleti'nde iftihar nişanının kaldırılmasından sonra batılı tarzda oluşturulan ilk nişandır. Birden beşe kadar dereceleri vardır. Sahibinin vefatı sonrasında hazineye iade edilir. Bk. İbrâhim Artuk, "Nişan", 155.

vazifeler ise dânişmendlik,⁷⁸ ders vekâleti müfettişliği, üçüncü sınıf katipliği ve Adana mevleviyetidir.⁷⁹

2.13. Süleyman Vehbi Efendi (ö. 1334/1916)

1263/1847'de Bursa Pınarbaşı mahallesinde doğan Süleyman Vehbi Efendi; ilk eğitimini Hoca İshak Efendi'den aldıktan sonra İstanbul Kalenderhane Mektebi muallimlerinden İbrâhim Zühdi Efendi'nin yanında hâfızlığını ikmal etmiştir. Daha sonra reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi'den kırâât-i seb'a, 'aşere ve takrîb eğitimi alan Vehbi Efendi, 1869 yılında kıraat icazetine sahip olmuştur. Vehbi Efendi'nin kıraat icazetinin yanı sıra Fatih dersiamlarından Ahmed Şakir Efendi'den (Şaşı Hâfız Efendi) dinî ilimlere dair icâzeti de mevcuttur.⁸⁰

Vehbi Efendi, yaptığı hizmetler sebebiyle üçüncü ve dördüncü dereceden Osmanlı Mecîdî rütbelerine layık görülmüştür. Kendisinin yapmış olduğu görevler ise Eyüp Sultan Camii devirhânlığı ve aşırhânlığı,⁸¹ Humbarahane Camii birinci imamlığı, Şehit Mehmed Paşa Kütüphanesi hâfız-ı kütüplüğü,⁸² mektep muallimliği ile Teftiş-i Mesâhif-i Şerife üyeliğidir.⁸³

⁷⁸ Medresede odası bulunan icâzet alma seviyesine gelmiş kimseler için kullanılan terimdir. Kadılık ve müderrislik görevinde bulunan ilim ehli kimseler için de bu tabirin kullanıldığı olmuştur. Bk. Mehmet İpşirli, "Dânişmend" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 464.

⁷⁹ Osmanlı devletinde stratejik açıdan ve nüfus bakımından önem arz eden büyük şehirlere kadılık yapımları için tecrübeli ulemâ gönderilmiş; buralarda görev yapan kadınların makamlarına da "mevleviyet" denilmiştir. Bk. Unan, "Mevleviyet", 467-468; Veli Ertan, "Osmanlı Devleti'nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri", *Diyanet Dergisi* 26 (1990): 107. Uluborlu'nun hayatı için bk. Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 1: 274-275.

⁸⁰ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5: 464.

⁸¹ Kur'an'dan bazı yerleri okumakla görevli kimseye verilen isimdir. Bk. Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf İstihlaları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 56.

⁸² Kütüphane vakfiyelerinde "emîn-i kütüb, hâzin, hâzin-i kütüb" şeklinde isimlendirildiği de olmuştur. Hâfız-ı kütüplerin sahip olmaları gereken vasıflar, vazifeleri, görevlendirilme ve görevden alınma şekilleri vakfiyelerce bizzat belirlenmiştir. Vakfiyelerde basiret ehli, her türlü ilme dair eserlere vakıf ve kitap isimleriyle ilgili literatür bilgisine sahip olmaları kendilerinden istenilen vasıflar arasındadır. Hâfız-ı kütübün görevi ise kitapların korunmasını sağlamak, bakımıyla ve ödünç verilmesi işiyle ilgilenmektir. Ayrıca bu kimselerden kütüphaneleri vaktinde açıp kapamaları ile okuyucuya güler yüzle hizmet etmeleri beklenmiştir. Bk. İsmail Erünsal, "Hâfız-ı Kütüb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15: 94; Mine Bilgili, *Osmanlı Hâfız-ı Kütüpleri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016), 23-32; Tüba Çavdar, "Vakıf Kütüphaneleri", *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı* (2006): 55.

⁸³ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5: 464-65.

ehbi Efendi'nin kıraate dair üç adet eseri mevcuttur. Bunlardan *Risâle-i râiyye*, 1311/1894 senesinde İstanbul'da basılmıştır.⁸⁴ *Hadâiku takrîbi'l-Kur'ân* ile *Rukûât-ı Kur'âniyye* isimli eserleri ise matbû değildir.⁸⁶

2.14. Rizeli Osman Sabri Efendi (ö. 1335/1917)

Osman Sabri Efendi, 1846'da Rize Yeniköy'de doğmuş; buradaki mektep sonrasında eğitimine hafızlık çalışmasıyla devam etmiş, daha sonra da İstanbul'a geçmiştir. İstanbul'da Baş Kurşunlu Medresesi'nde eğitimini sürdüren Osman Sabri Efendi, Rizeli Laz Hacı Hasan Efendi, Alâiyye'li Abdullah Fehmî Efendi ve Hâfız Şakir Efendi'den dinî ilimleri; Esirîzâde Hâfız İsmâil Efendi ile Geyveli Hâfız İbrâhim Efendi'den ise kıraat ilmini almıştır.

Eğitimi sonrasında sırasıyla Fatih Camii dersiâmlığı, İbtidâ-i hâriç İstanbul Müderrisliği ile Huzur Dersleri muhataplığı gibi çeşitli görevler ifâ eden Sabri Efendi; altın liyakat madalyasıyla mahreç payesine⁸⁸ nail olmuştur. Sabri Efendi, 1914'te Fatih Camii'nde dersle meşgulken vefat etmiştir.⁸⁹

2.15. Eğinli Muhammed Hulûsi Efendi (ö. 1336/1918)

Hacı Şaban Efendi'nin oğlu Muhammed Hulûsi Efendi, 1264/1868 senesinde, Eğin'de⁹⁰ doğmuştur. Hâfızlık eğitimi sonrasında İstanbul'a geçen Muhammed Hulûsi Efendi, burada İbrâhim Hakkı Efendi ile şeyhülislâm

⁸⁴ Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*'sine, Kur'ân'ın ve kıraat ilminin fazileti ile ilgili bilgi vermekle başlayıp risâleyi yazma sebepleriyle eserine devam eder. Risâlenin yazılma sebebi ilm-i vücûh, kıraat ve tecvid ilminde râ harfine dair bazı meseleleri irdelemektir. Râ ile ilgili meselelerin incelenmesinde ağırlık Verş'in Ezrak tarikinin râ harfiyle alakalı görüşleri üzerinedir. Eserde râ harfiyle ilgili ilk ele alınan mesele ise rânın terkîki meselesidir. Vehbi Efendi, rânın terkîki meselesini incelerken rânın terkîk ile okunduğu yerler ve buna dair örnekleri akıcı ve anlaşılabilir şekilde anlatmış, ayrıca rânın tefhim ile okunduğu yerlere de değinmiştir. Ayrıca râ ile ilgili hususları beyan ederken, zikri geçen hususların tarikler ve mesleklerdeki durumuna da yer vermiştir. Süleyman Vehbi Efendi risâlesini yazarken Nüveyrî'nin *Tayyibe Şerhi, Neşr, Kitâbü'l-Hâdî, Kitâbü'l-Hidâye ve Kitâbü't-Tecrid, İthâf, Zührü'l-erîb ile Zübde* isimli eserlerden istifade etmiştir. Eser 1304/1887 senesinde tamamlanmış, 1311/1894'de ise İstanbul'da basılmıştır. Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Süleyman b. Mehmed, *Risâle-i râiyye*, (İstanbul: Osmanlı Matbaası, 1311/1894); Süleyman Vehbi Efendi, *Risâle-i râiyye*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, nr. 93839.

⁸⁶ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5:465.

⁸⁸ Mahrec payesi yüksek rütbeli medreselerden ilk olarak kadılığa çıkılan yerler için verilen statüdür. Bu konuma önceleri sadece Sahn medreselerinden mezunlar hak kazanabilirken sonraları Süleymaniye medresesi mezunlarının da bu statüye getirildikleri olmuştur. Bk. Unan, "Mevleviyet", 467.

⁸⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 4-5: 337.

⁹⁰ Eğin, Erzincan'a bağlı bir yerdir. Halihazırdaki ismi Kemaliye'dir. Bilgi için bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006), 572.

Bodrumlu Ömer Lütfi Efendi'den dinî ilimler;⁹¹ II. Abdülhamit'in baş imamı Hâfız Reşid Efendi'den ise kıraate dair ders almıştır. Kaynaklarda, Hulûsi Efendi'nin İstanbul tariki İtilâf ve Sofî meslekleriyle Mısır tariki Atâullah mesleğine dair ders aldığı; kendisinin mütevâtir ve şâz kıraatlerde üstad olduğu zikredilir. Hulûsi Efendi'nin kendisi de kıraat dalında Yenişehirli Halil Hilmi Efendi ile Kastamonulu Ziyâeddin Efendi'yi yetiştirmiştir.⁹²

Hulûsi Efendi, Enderûn-u Hümâyûn imamlığı, Ayasofya Camii Şifâ-i Şerîf kürsü şeyhliği, Bayezid Camii dersiâmlığı, Teftîş-i Mesâhif-i Şerîfe üyeliği, Matbaa-i Osmâniye musahhihliği, Meclîs-i Maârif üyeliği ile Huzur dersleri muhatablığı ve baş muhatablığı görevlerinde bulunmuştur. Hulûsi Efendi'nin kıraat ilmi ve diğer ilimlere dair eserleri vardır. Alaka için yazdığı *Şerh-i Alaka'sı*, tasavvufta *Risâle-i Cebriyye'si* ve *Kasîde-i Bürde* için *Mukaddime'si* gibi telifleri eserlerinden bazılarıdır.⁹³ Hulûsi Efendi'nin kıraate dair eseri ise *el-Mecmû 'alâ kırâati't-takrîb*'dir.⁹⁴ Ayrıca kendisinin Osmanlı kurrâsına yönelik *Esâmî-i kurrâ* adlı eseri de mevcuttur.⁹⁵ 1334/ 1918'de vefat eden Hulûsi Efendi'nin kabri Karacaahmet'tedir.⁹⁶

2.16. Hasan Efendi (ö. 1338/1920)

Hasan Sabri b. Mustafa, şeyhu meşâyih-i kurrâdır.⁹⁷ Kendisi Debbağ Yunus Camii imamlığı ile Yavuz Selim ve Altunizâde camilerinde hatiplik vazifesinde bulunmuştur.⁹⁸

⁹¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 3: 279; Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri* (İstanbul: İsmâil Akgün Matbaası, 1966), 2-3:238; Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 3: 280; Mardin, *Huzûr Dersleri*, 2-3: 239; Tahir Erdoğan Şahin, *Anadolu'nun Akışı İçinde Erzincan Tarihi* (Erzincan: Erzincan Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, 1987), 2: 271.

⁹² Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 163.

⁹³ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 3: 279.

⁹⁴ Eserde müellifin takrîb okurken çıkarmış olduğu notlar ve suretler bulunmaktadır. Eserin başında kıraat imamları ve usûllerine dair bilgiler mevcut olup sonrasında bazı ayetlerle ilgili vücûhâta dair sûretler vardır. Eser, 1285/1868 senesi Şaban ayında (Kasım 1868) tamamlanmıştır. Eserle ilgili bilgi için bk. Muhammed Hulûsi Eğinî, *el-Mecmû'alâ kırâati't-takrîb*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Üsküdarlı, nr. 52, 7a-187b.

⁹⁵ Muhammed Hulûsi Efendi'nin Osmanlı kurrâsına yönelik *Esâmî-i kurrâ* isimli eseri Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi'nde saklanmakta olup; Osmanlı kurrâsı, kurrânın hocaları ve talebeleri gibi başka hiçbir yerde bulunamayan birçok kıymetli bilgi bu eserde mevcuttur. Bk. Muhammed Hulûsi Eğinli, *Esâmî-i kurrâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi. Adı geçen eser ile ilgili geniş bilgi için bk. Fatih Çollak, "Reisülkurrâ Müessesesi ve Esâmî-i Kurrâ Defteri", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları 4* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 179-240.

⁹⁶ Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2002): 125-126.

⁹⁷ Revnakoğlu, *İlm-i Kıraat Mensupları*, 30.

⁹⁸ Sürûrî, *İcâzetnâme*, 4a.

Hasan Efendi'nin kıraat ilmindeki hocası Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi'dir.⁹⁹ Talebeleri ise Süleyman Sürûri Efendi (ö. 1329/1911),¹⁰⁰ Serezli Ahmed Şükri Efendi (ö. 1932),¹⁰¹ Babadağlı Mehmed Nasuhi Efendi (ö. 1302/1885),¹⁰² Hâfız Raşid Efendi (ö. 1307/1890),¹⁰³ Mehmed Rebiî Efendi (ö. 1310/1893), Batumlu Hâfız İsmâil Hakkı Efendi (ö. 1315/1897), Hâfız Tahsin Efendi (ö. 1316/1898), Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1320/1902) ve Hâfız Bekir Efendi'dir (ö. 1324/1906).¹⁰⁴

Hasan Efendi'nin kıraat eğitiminde öncelikli olarak *Şâtıbiyye* ve *Teyisîr* kitapları üzere Âl-i İmrân sûresine kadar kırâât-i seb'a okuttuğu; sonrasında *Dürre* ve *Tahbîr* kitapları doğrultusunda kırâât-i 'aşere dersi verip nihayetinde ise Tayyibe tariki üzere Kur'ân-ı baştan sona hatmettiğinden bahsedilir. Sürûri'nin icâzetnâmesine göre o zamanki kıraat öğretim usûlü bu şekildedir.¹⁰⁵

2.17. Geyveli İbrâhim Hakkı Efendi (ö. 1339/1921)

1262/1846'da Geyve'de doğan İbrâhim Hakkı'nın babası Hüseyin Efendi'dir. İlk eğitimini köyünde alan İbrâhim Hakkı, on iki yaşındayken İstanbul'a gelerek Fatih Tetimme-i Hâmise Medresesi'nde eğitim görmüş, bu arada abileri Fatih Camii İmamı Hâfız Muhammed ve Mehmed Ağa Camii İmamı Hâfız Halil Efendi'nin yanında kalmıştır. Abilerinin yanındayken bir yıl gibi bir zaman zarfında hafızlığını bitiren İbrâhim Hakkı, daha sonra Tophaneli Muhammed Efendi'den tâlim¹⁰⁶ ve tecvid dersleri almıştır.

Yavuz Selim Camii birinci imamı reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Efendi'den kıraat ilmine dair icâzet alan¹⁰⁷ İbrâhim Hakkı'nın; kıraat ilmindeki bir diğer hocası Mehmed b. Mustafa Duhanîzâde'dir (ö. 1296/1879).¹⁰⁸ Kendisinin kıraat ilmindeki talebeleri ise İstanbullu Hüseyin Efendi (ö. 1318/1900), Rizeli

⁹⁹ Sürûri, *İcâzetnâme*, 5a.

¹⁰⁰ Sürûri, *İcâzetnâme*, 4b-a.

¹⁰¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 1:110-111.

¹⁰² Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101; Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 285.

¹⁰³ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 102.

¹⁰⁴ Eğinî, *Esâmî-i kurrâ*, 101.

¹⁰⁵ Sürûri, *İcâzetnâme*, 4b-5a.

¹⁰⁶ Kur'ân öğretiminin ses eğitimi temelinde sürdürülen bir faaliyet olması, Kur'ân tilâvetinin mevcut Arapça metinleri okumadan farklı birtakım usullerinin olması vs. sebeplerle Kur'ân tilâveti ve öğretiminde fem-i muhsin de denilen ehil bir hocadan ders almak elzemdir. Konuyla ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Kılıç, "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitimi Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014): 78-81.

¹⁰⁷ Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, 5b.

¹⁰⁸ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 116.

Osman Sabri Efendi¹⁰⁹ ile Mustafa Râgıb b. İsmâil Hakkı'dır (ö. 1319/1901).¹¹⁰ İbrâhim Hakkı, hocası Gümülcineli Ahmed Âsım Efendi'den de¹¹¹ dinî ilimlere dair icazetlidir. Kendisinin hat sanatıyla ilgili de icâzeti vardır.¹¹³

Fatih ve Dolmabahçe camileri birinci imamlığı görevinde bulunan İbrâhim Hakkı Efendi,¹¹⁴ aynı zamanda Fatih dersiâmlarındandır. Daha sonra sırasıyla İbtidâ-î Hâriç ve Hareket-i Hâriç müderrisliği de yapan İbrâhim Hakkı Efendi; dersiâmlık göreviyle birlikte liyakati göz önünde bulundurularak, Teftiş-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi üyeliğine getirilmiştir. İbrâhim Hakkı Efendi'ye hizmetlerinden ötürü dördüncü dereceden Osmanlı nişanı verilmiştir. Fatih Mirmirân Hasan Paşa Mahallesi'nde ikamet eden İbrâhim Hakkı Efendi, 1337/1921'de vefat etmiştir.¹¹⁵

2.18. İsmâil Hakkı b. Abdurrahman Sûzî (ö. 1339/1921)

1280/1864'te Kastamonu Göl kazasında doğan İsmâil Hakkı Efendi'nin babası Abdurrahman Sûzî Efendi'dir (ö. 1328/1910). Kastamonu Seyit Efendi Medresesi'nde eğitim gören İsmâil Hakkı Efendi, mebus el-Hâc Hâfız Ahmet Mahir Efendi'den de icazetlidir. Eğitimi sonrasında İnebolu Yahya Paşa Camii imamlığında bulunan İsmâil Hakkı Efendi, bu esnada İnebolu Rüştüye Mektebi'nde de hat dersi hocalığı yapmıştır.¹¹⁶ İsmâil Hakkı Efendi, daha sonra İstanbul'a gelerek burada Ayasofya Camii üçüncü imamlığı görevinde de bulunmuştur.

Ayasofya'daki görevi esnasında Eyüp Sultan devirhânbaşısı ve Meclisi Tetkîk-i Müellefât Kurulu üyelerinden el-Hâc Hâfız Süleyman Efendi'den kırâât-i seb'a, 'aşere ile takrîb dersleri alan İsmâil Hakkı Efendi,¹¹⁷ talebesi Mehmed Efendi'ye verdiği icâzetnâmede; Şâtıbiyye ve Dürre tarikine göre (Bu tariklere Osmanlı'da Mısır tariki denmiştir.) kırâât-i seb'a ve 'aşere eğitimini aldığını ve bu

¹⁰⁹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 5: 337.

¹¹⁰ Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, 2a-5b, 8a.

¹¹¹ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2: 215; Atilla Çetin, "Sakarya Meşhurları Üzerine Bir Deneme-Osmanlı Dönemi", *Sakarya İli Tarihi* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005), 1:681.

¹¹³ Akyüz, *Osmanlı Kıraat Âlimleri*, 116.

¹¹⁴ Ferman Karaçam, "Behçet Necatigil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 478.

¹¹⁵ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2: 216.

¹¹⁶ Kâmil Tunoğlu-İlyas Kara, *Osmanlı'ya Yön Veren Kastamonulular* (İstanbul: Gökso Ofset, 2006), 74.

¹¹⁷ Hakkı Efendi, takrîb sûretlerine dair yazmış olduğu eserinin başında, Süleyman Efendi'den derse başlama tarihini 4 Rebülevvel 1321 Çarşamba olarak kaydetmiştir. Konuyla ilgili bk. İsmâil Hakkı Kastamonî, *İlmü't-takrîb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 297/1, 1b; 297/5, 83b.

esnada *Teysîr* ve *Tahbîr* kitaplarından istifâde ettiğini dile getirip sonrasında da *Tayyibe* ve *Takrîb* adlı eserler doğrultusunda kıraat okuduğunu ifade etmektedir.¹¹⁸ İsmâil Hakkı Efendi'nin kıraat eğitimi aldığı bir diğer hocası Pirizâde Hatun Camii imamı Mehmed Kâmil Efendi'dir. Hakkı Efendi, Kâmil Efendi'den öncelikle infirâd usûlü üzere kıraat dersleri almış, sonra hocasına kırâât-i seb'a ve 'aşereyi okumuştur. Abdurrahman Sûzî, kıraat eğitiminde edindiği tecrübeler doğrultusunda, yukarıda bahsi geçen talebesi Mehmed Efendi'ye *Şâtıbiyye*, *Dürre* ve *Tahbîr* kitaplarını tam olarak okutmuş, bunun yanında *Tayyibe* ve *Takrîb* isimli kitaplara dair dersler de vermiştir.¹¹⁹

1321/1903 yılında Bayezid Camii hatipliği görevine getirilen Hakkı Efendi, vazifesi esnasında dersiâm ve mukarrir İstanbullu Mehmet Esat Efendi'nin ders halkasına katılıp kendisinden icâzet almıştır. Ayrıca bu zaman zarfında Mekteb-i Sultânî'de Kur'ân-ı Kerîm ve Tecvid muallimliği görevini de üstlenen Hakkı Efendi; Ayasofya'da okutmuş olduğu derslere engel olması sebebiyle bu görevi bırakmıştır. 1325/1909 senesinde V. Mehmed Reşad'ın padişahlığıyla birlikte sultan ikinci imamlığına tayin edilen Hakkı Efendi; daha sonra sultan birinci imamlığına getirilmiştir. 1325/1907 senesinde Ayasofya Camii dersiâmlarından olan Hakkı Efendi, 1334/1916'da Besim Efendi'nin sultan birinci imamlığına atanmasıyla bu görevini bırakmış ve İbtidâ-i Hariç Medresesi müderrisliği görevi yapmıştır. Hakkı Efendi, 3 Mart 1337'de (1921) 57 yaşında iken Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.¹²⁰

Hakkı Efendi'nin Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleğine göre ele alınmış, takrîb suretleri de denilebilecek bir eseri vardır. Bu eser Hakkı Efendi'nin edindiği kıraat müktesebi üzere Şeyh Atâullah mesleğine göre beş cilt halinde ele alınmış olup, hâlihazırda basılmamıştır.¹²¹

¹¹⁸ İsmail Hakkı Kastamonî, *İcâzetnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2870, 4b.

¹¹⁹ Kastamonî, *İcâzetnâme*, 3a.

¹²⁰ Albayrak, *Osmanlı Ulemâsı*, 2: 283; Nail Tan-Özdemir Tan, *Gurur Kaynağımız Kastamonulular* (Ankara: Brç Basım, 2005), 4: 177-178; Tunoğlu-Kara, *Kastamonulular*, 74-76.

¹²¹ Hakkı Efendi'nin kıraat alanında yazmış olduğu *İlmü't-takrîb* isimli eserde Kur'ân'ın başından başlanıp sonuna kadar takrîb tarikine göre imamlar, ravileri ile ravilerin tariklerine göre vecihler ele alınmış, okuyuş şekilleri çizimlerle gösterilmiştir. Yazımına 4 Rebîülevvel 1321 yılında başlanılan eser, 6 Receb 1324'te bitirilmiştir. Eserde takrîb tarikinin baştan sona yazılmış olması ve eserin hali hazırda mevcut olması çok önemlidir. Bugün Mısır tariki Şeyh Atâullah mesleği okutulan yerlerdeki kürrâselerle Hakkı Efendi'nin yazmış olduğu kürrâse karşılaştırılmaya tabi tutulmak suretiyle; yaklaşık 110 yıl önce yazılmış kürrâse ile şu an yazılan bir kürrâsenin benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarılabilir. Eser için bk. Kastamonî, *İlmü't-takrîb*, nr. 297/1, 1b ve 297/5, 83b.

2.19. Tekirdağlı Ali Rıza Efendi (ö. 1339/1921)

Ali Rıza Efendi, 1851-1852 yıllarında İstanbul/Fatih'te dünyaya gelmiştir. Kendisine Tekirdağlı denmesinin sebebi Tekirdağ'a yerleşmesidir. Küçük yaşta reîsülkurrâ Yemişçizâde İsmâil Hakkı Efendi'nin yanında hâfız olan Ali Rıza Efendi, daha sonra Fındık Hâfız diye de bilinen Mustafa Efendi'den tashîh-i hurûf dersleri almıştır. Kendisinin kıraat ilminde istifade ettiği hocası ise daha ziyade Mustafa Efendi'dir.

Ali Rıza Efendi'nin, harflerin mahreç vs. özelliklerini gözeterek âyetleri mana ve delaletlerine göre okuması, sesinin güzelliği ve hançeresinin güçlülüğü, Kur'ân tilavetinde meşhur olmasının sebepleri arasında gösterilir.¹²² Öyle ki tilâvetinden memnun kalan Tekirdağlılar'ın yoğun isteği üzerine oraya yerleşmiştir. Bu arada Ali Rıza Efendi'den Kur'ân eğitimiyle ilgili ders almak için değişik beldelerden Tekirdağ'a gidenler de olmuştur. Bunların arasında reîsülkurrâ Hâfız Hamdi Varnalı, Hâfız Ömer Aköz, Tekirdağ Müftüsü Hâfız Hüseyin¹²³ ve Mustafa Râgıb b. İsmâil Hakkı¹²⁴ gibi kıraat alanında meşhur birçok kişi vardır. 1921 yılında vefat eden Ali Rıza Efendi, İstanbul Kapısı Kabristanı'na defnedilmiştir.¹²⁵

Sonuç

Kıraat ilminde zaman zaman bu ilmin değişik yönlerini ele alan farklı usûl ve yöntemler uygulanagelmiş, bunların hepsine birden tarik denilmiş ve bunlar çeşitli tasniflere tabi tutulmuşlardır. Bölgelere izâfe edilerek tasnif edilen tariklerden Mısır tariki, Şatıbiyye tarikinin sonradan Mısır bölgesine izâfe edilmesiyle isim değiştirmiş halidir. Ali b. Süleyman el-Mansûrî vasıtasıyla Osmanlı'da da okutulan bu tarik aynı isim adı altında anılmıştır.

XIX. yüzyıl Osmanlı kıraat ilminde Mısır tarikinin indirâc tariki üzere okutulmasında birtakım değişiklikler olmuştur. Şöyle ki önceleri dersler metin ezberleme sûretiyle verilirken, son zamanlarda kürrâse denilen ders defteri takibi şeklindeki metot değişikliğine gidilmiştir. Şöyle ki bu eğitimde her bir tarik ve

¹²² Ali Rıza Sağman, "Ali Rıza Efendi (Hafız Tokadlı yahut Tekirdağlı)", *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Mehmet Koçu (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959), 2: 706; Mahmut Sümer, *Tekirdağ'ın Eski Günleri* (İstanbul: Yeni Hamle Matbaası, 1970), 137-138.

¹²³ Sağman, "Ali Rıza Efendi", 707.

¹²⁴ Râgıb İslambulî, *İcâzetnâme*, 2a-3a, 8a.

¹²⁵ Sağman, "Ali Rıza Efendi", 707.

meslek, kendi usûlünce kürrâseler hazırlama yoluna gitmiştir. Mahdut eserlerin bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi ve diğer kütüphanelerdeki mevcut kürrâseler bu durumun örneklerindedir. Bu yöntem değişikliğinin sebepleri ise kıraat ilmine verilen değer zamanla azalmaya başlaması, geçim endişesi vs. sebeplerle kıraate gönül veren talebe sayısındaki düşüş, kaynak eserlerin ezberlenmesi hususundaki ihmaller ve kıraat eğitimcileri ile talebelerinin Arapça'ya dair eksiklikleridir. Mısır tariki kurrâlarının icâzetlerinin birçoğunda kıraat ilmi haricinde Arapça ve diğer dinî ilimlere dair ders almaları ile bu ilimlere dair icâzetlere sahip olmalarına dair bilgilerin mevcudiyeti bu düşünceyi desteklemektedir. Şu an kıraat eğitimi verilen kurumlardaki talebelerin birçoğunun Arapça hususundaki eksiklikleri de bu düşünceyi destekleyen diğer bir veridir.

XIX. yüzyıl Osmanlı Mısır tariki tedrisinde kıraat ilmi açısından görülen olumsuz bir diğer durum, yukarıda bahsedilen nedenler dolayısıyla kıraat talebelerinin bir kısmının başka alanlara yönelmesi; bunun sonucunda Osmanlı kıraat eğitiminde takrîb tariki üzere kıraat eğitimi alanların sayısının azalmasıdır. Ancak günümüz Türkiye'sinde Mısır tariki eğitimi verilen yerlerde 'aşere ve takrîbin bir bütünün parçaları gibi görülüp de 'aşere eğitimi alan kişilerin büyük çoğunluğunun takrîb eğitimi de almaları kıraat ilmi açısından olumlu bir gelişmedir.

XIX. yüzyıl Mısır tariki kurrâlarıyla ilgili değinilmesi gereken önemli bir husus, bu âlimlerin bir kısmının biyografilerinde kıraat eğitimi öncesinde tâlim dersi alıp; ders esnasında Kur'ân'ı, Âsım kıraati Hafs rivâyeti üzere okumuş olmalarına dair bilgilerin mevcudiyetidir. Bu uygulama hali hazırda da Mısır tariki okutan hocalardan bir kısmı tarafından devam ettirilmektedir. Bahsi geçen başlıkta dikkat çeken bir başka konu da bu zatların adı geçen tariki hali hazırda olduğu gibi *Zübde*, *Umde* ve *İthâf* gibi kaynaklardan istifâde etmek sûretiyle değil de doğrudan *Şâtıbiyye*, *Dürre* ve *Tayyibe* gibi eserlerden yararlanarak okumalarıdır. Bu durum şu anki haliyle önceki arasında Mısır tarihinin tedris sisteminde değişiklik olduğunu göstermektedir.

Son olarak şuna da değinmek gerekir ki bahsi geçen dönemde kıraat ilmiyle alakalı herhangi bir görevin tevdîsi esnasında liyakat göz önünde bulundurulmuş;

ayrıca herhangi bir kurrâya görev verileceği esnasında kendisi için sınava tabi tutulma söz konusu olabilmıştır. Nitekim İbtidâ-î Hâriç ve Hareket-i Hâriç müderrisliği de yapan İbrâhim Hakkı Efendi'nin dersiâmlık göreviyle birlikte liyakati göz önünde bulundurularak, Teftîş-i Mesâhif ve Müellefât-ı Şer'iyeye Meclisi üyeliğine getirilmesi ile Esirizâde Hakkı b. Ahmed'in, Yavuz Selim Camii'nde yapılan sınavla devirhânlık görevine atanması bu durumun örneklerindedir.

Kaynakça

- ADIGÜZEL, Mehmet. “Kıraat İlminde Tarik-Senet Boyutu ve Konu İle İlgili Te’lif Edilen Eserler”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2001): 233-257.
- AKASLAN, Yaşar. “Bir İlmi Kıraat Klasığı: Tayyibetü’n-Neşr fi’l-Kırââti’l-‘Aşr”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3 (2017): 277-310.
- AKDEMİR, Mustafa Atilla. “Kıraat Eğitiminde Tarikler”. *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur’ân ve Kıraati Sempozyumu*. 165-177. Sakarya: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2000.
- AKDEMİR, Mustafa Atilla. *Kıraat İlmi Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- AKGÜNDÜZ, Murat. “Osmanlılar’da Bâb-ı Meşihat’a Bağlı Tedkîk-i Müellefât ve Teftîş-i Mesâhif Meclisleri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2002): 89-100.
- AKYÜZ, Abdullah. *Osmanlı Kıraat Âlimleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- ALBAYRAK, Sadık. *Son Devir Osmanlı Ulemâsı*. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 1981.
- ARTUK, İbrâhim. “Nişan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33:154-156. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- AYDIN, Mithat. “II. Abdülhamit döneminde Manastır Vilayetinde Rüşdiye Okullarının Gelişimi”. *History Studies* 6 (2014): 51-84.
- BİLGİLİ, Mine. *Osmanlı Hâfız-ı Kütüpleri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2016.
- ÇAKILCI, Diren. “Bir Hukuk Mektebi: Medresetü’l-Kuzât”. *Mediterranean Journal of Humanities* 3 (2013): 89-110.
- ÇAMYAR, Erol. *Nakşibendî Mehmed Murâd Dîvânı*. Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2014.
- ÇAVDAR, Tûba. “Vakıf Kütüphaneleri”. *Vakıflar Dergisi Özel Sayısı* (2006): 54-57.
- ÇETİN, Atilla. “Sakarya Meşhurları Üzerine Bir Deneme-Osmanlı Dönemi”. *Sakarya İli Tarihi*. 1. Cilt. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, 2005.

- ÇOLLAK, Fatih. “Reisülkurrâ Müessesesi ve Esâmi-i Kurrâ Defteri”. *Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları I*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.
- EĞİNÎ, Muhammed Hulûsi. *Esâmî-i Kurrâ Defteri*. 76. Diyanet İşleri Başkanlığı Mushafları İnceleme Kurulu Arşivi.
- EĞİNÎ, Muhammed Hulûsi. *el-Mecmu’alâ kırâati’t-takrîb*. Üsküdarlı, 52:7b-187a. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
- ERKAN, Adil. *Mâ-Hazar Adlı Pendnâme Şerhinin Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, 2010.
- ERTAN, Veli. “Osmanlı Devleti’nde İlmiye Sınıfının Rütbe ve Payeleri”. *Diyanet Dergisi* 26 (1990):105-111.
- ERÜNSAL, İsmail. “Hâfız-ı Kütüb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15:94-98. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- ERÜNSAL, İsmâil. “Murad Molla Kütüphanesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31:188. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- EYİCE, Semâvi. “Arz Odası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3:445-446. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- GÖKDEMİR, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. Doktora Tezi, Yalova Üniversitesi, 2017.
- GÖKDEMİR, Ahmet. “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017): 113-148.
- HOCAZÂDE, Ahmed Hilmi. “Ravdatü’l-kurrâ”. *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası* 6/148: 275.
- İBNÜ’L-CEZERÎ, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Yusuf. *en-Neşr fi’l-kirâ’ati’l-‘aşr* Thk. Ali Muhammed Debba’. 1. Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ty.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Dânişmend”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8:464-465. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Kazasker”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25:140-143. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “Medresetü’l-kudât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28-343-344. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

İSLAMBULÎ, Hamdi. *İcâzetnâme*. Üsküdarlı, 41. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.

İSLAMBULÎ, Mustafa b. Hasen. *Mürşidü't-Talebe ilâ Ma'rifet-i Turuki't-Tayyibe*. Hacı Selim Ağa, 29:5b-76a. Süleymaniye Kütüphanesi.

İSLAMBULÎ, Râgıb Mustafa. *İcâzetnâme*. 4033. Kastamonu İl Halk Kütüphanesi.

KARAÇAM, Ferman. "Behçet Necatigil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32:478-480. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

KASTAMONÎ, İsmail Hakkı. *İcâzetnâme*. Yazma Bağışlar, 2780. Süleymaniye Kütüphanesi.

KASTAMONÎ, İsmâil Hakkı. *İlmü't-takrîb*. Yazma Bağışlar, 297/I;297/V. Süleymaniye Kütüphanesi.

KAZMAZ, Süleyman. *Kazmaz Ailesi'nden Hatıralar*. Ankara: Birlik Matbaacılık, 2004.

KEVSERÎ, Zâhid. *Tahrîru'l-vecîz*. Kahire: Matbaatü'l-Envâr, 1360.

KILIÇ, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'an Eğitimi Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014): 69-106.

KIRMASTÎZÂDE. Ahmed. *İcâzetnâme*. Murad Molla, 1869. Süleymaniye Kütüphanesi.

KOCA, Ferhat. "Fetvahâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12:495-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

MARDİN, Ebül'ulâ. *Huzûr Dersleri*. 2-3. Cilt. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966.

MAŞALI, Mehmet Emin. "Osmanlı Dönemi Tefsir Usûlü Çalışmaları". *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri, (Tebliğler ve Müzakereler)*. 293-294. İstanbul: y.y., 2011.

MOACANIN, Nenad. "Diyakova". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9:454-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

NAKŞİBENDÎ, Murad. *Divân-ı Molla Murad*. Hacı Mahmud Efendi, 3626; Hüdâî Efendi, 1485.

Süleymaniye Kütüphanesi.

NAKŞİBENDÎ, Murad. *Mâ Hazar*. Mehmed Ârif, 260. Süleymaniye Kütüphanesi.

NAKŞİBENDÎ, Murad. *Mesmûât*. İbrâhim Hakkı Konyalı Kütüphanesi, 113.

- NAKŞİBENDÎ, Murad. *Vekâyi'nâme*. Ali Emiri, 103:1a-16a. Süleymaniye Kütüphanesi.
- ÖCAL, Mustafa. "Türkiye'de Kur'ân Eğitim ve Öğretiminde Görülen Gelişmeler ve Bir İcâzetnâme Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2004): 81-140.
- ÖZCAN, Nuri. "Na't (Musiki)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32:437. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- ÖZDİL, Hatice. "Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi, Mehmed Murad Nakşibendî". *Turkish Studies* 8/12 (2013): 1009-16.
- ÖZDİL, Hatice. *Tasavvuf Edebiyatı Terminolojisi Açısından Mehmed Murad Nakşibendî ve Şerhleri*. Doktora Tezi, Fatih Üniversitesi, 2013.
- ÖZEL, Mustafa. "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2002): 109-148.
- REVNAKOĞLU, Cemalettin Server. *İlm-i Kıraat Mensupları*. Revnakoğlu, 81. Süleymaniye Kütüphanesi.
- RÛMÎ, Muhammed Emin Efendi. *Umdetü'l-hullân fi izâhi Zübdetü'l-'irfân*. İstanbul: Âsitâne, ts.
- RÛMÎ, Muhammed Emin Efendi. *Zühru'l-erîb fi idâhi'l-cem'i bi't-takrîb*. İbrâhim Efendi, 11. Süleymaniye Kütüphanesi.
- SAĞMAN, Ali Rıza. "Ali Rıza Efendi (Hafız Tokadlı yahut Tekirdağlı)". *İstanbul Ansiklopedisi*. Haz. Mehmet Koçu. 2 Cilt. İstanbul: Nurgök Matbaası, 1959.
- SEZEN, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2006.
- SÜMER, Mahmut. *Tekirdağ'ın Eski Günleri*. İstanbul: Yeni Hamle Matbaası, 1970.
- SÜRÛRÎ, Süleyman. *İcâzetnâme*. Galata Mevlevihânesi, 129. Süleymaniye Kütüphanesi.
- ŞAHİN, Tahir Erdoğan. *Anadolu'nun Akışı İçinde Erzincan Tarihi*. 2 Cilt. Erzincan: Erzincan Hayra Hizmet Vakfı Yayınları, 1987.
- ŞENTÜRK, M. Hüdayi. "Murad Nakşibendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31:188-189. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- TAN, Nail- Tan, Özdemir. *Gurur Kaynağımız Kastamonulular*. 6 Cilt. Ankara: Brc Basım, 2005.

- TUNOĞLU, Kamil-Kara, İlyas. *Osmanlı'ya Yön Veren Kastamonulular*. İstanbul: Göksu Ofset, 2006.
- UNAN, Fahri. "Mevleviyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29:467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- VEHBİ EFENDİ, Süleyman. *Risâle-i râiyye*. 93839. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.
- VEHBİ EFENDİ, Süleyman. *Risâle-i râiyye*, İstanbul: Osmanlı Matbaası, 1311/1894.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin. "Vakıf İstılahları Lügatçesi". *Vakıflar Dergisi* 17 (1983): 55-60.
- YÜKSEL, Ali Osman. "İbnü'l-Cezeri'nin Tayyibetü'n-Neşr'i ve Özellikleri". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7-10 (1989-1992): 275-323.